

इंग्रजीत टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद

(१९७६)३ एस.सी.आर. ७१२

हुकुम चंद मिल्स लिमिटेड. इंदूर

- विरुद्ध -

आयकर आयुक्त, मुंबई

१९ मार्च, १९७६.

[न्यायमूर्ति एच. आर. खन्ना आणि न्यायमूर्ति पी. के. गोस्वामी]

आयकर कायदा १९२२ -ब्रिटिश भारतातील पूर्वीच्या राज्यातील कंपनीने लागू केलेला विक्री कायदा-ब्रिटिश भारतात झालेल्या विक्रीवरील नफ्याचे प्रमाण निश्चित करणे आणि कोणत्याही वैधानिक किंवा निश्चित सूत्राच्या अभावी नफ्याचे विभाजन हे संबंधित वस्तुस्थीवर आधारित असावे.

" करपात्र व्यक्ति अपीलकर्ता ही सार्वजनिक मर्यादित कंपनी आहे जिची मालकी इंदूर येथे वस्त्रोद्योग कारखान्यांची आहे आणि ती वस्त्रोद्योगाचे उत्पादन आणि विक्रीचा व्यवसाय चालवते. मूल्यांकन वर्ष १९४२-४३ दरम्यान, ब्रिटिश भारतात विक्रीच्या खालील श्रेणींवर कंपनीने परिणाम घडवून आणला - म्हणजे (ए) कंपनीच्या प्रतिनिधींनी केलेल्या विक्रीची रक्कम रु. 6,46,028, (बी) ब्रिटिश भारतातील दलाल आणि एजंट्स, व्यापारी आणि त्यांच्या दलालांद्वारे त्यांनी इंदूर दौऱ्यादरम्यान केलेल्या विक्रीची रक्कम रु. 2,86,224 आणि (iv) ब्रिटिश भारतीय व्यापाऱ्यांना त्यांच्या स्वतःच्या किंवा त्यांच्या दलालांच्या इंदूर भेटीच्या वेळी केलेली विक्री रु. 2,55,916/-.

1968 या वर्षी (1) एस. सी. आर. 47 आयकर अधिनियम कलम 66 (1) अन्वये एका संदर्भातून उद्भवलेल्या महसुलाच्या अपीलावर, या न्यायालयाने असे म्हटले की अपीलकर्ता कंपनीच्या संदर्भात विक्रीद्वारे मिळणारे ब्रिटिश भारतात "उपार्जित झालेली किंवा उत्पन्न झालेली

" रु. 14,80,059/- ही मिळकत आणि त्याचा प्रमाणबद्ध भाग भारतीय आयकर मूल्यांकनासाठी योग्य होता. न्यायाधिकरणाने नियम 33 च्या अर्जाद्वारे गणना केलेल्या विक्रीवरील नफ्याच्या निश्चितीच्या योग्यतेसंबंधीच्या संदर्भास आणि अशा प्रकारे निर्धारित केलेल्या नफ्यातील एक तृतीयांश भाग ब्रिटिश भारतात उपार्जित होतो किंवा उत्पन्न होतो काय याचे उत्तर देण्यासाठी या कोर्टाने हे प्रकरण उच्च न्यायालयाकडे परत पाठविले , ज्याचे उत्तर उच्च न्यायालयाने महसुल पक्षातर्फे दिले . या न्यायालयासमोरच्या अपीलामध्ये असे आढळून आले की उच्च न्यायालयाने संदर्भाला उत्तर देण्यासाठी संबंधित परिस्थिती विचारात घेतली नाही कारण दोन्ही पक्षांनी असा युक्तिवाद केला होता की नियम 33 हा प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीला लागू होत नाही. निर्देशानुसार, न्यायाधिकरणाने या प्रकरणाचे पुरवणी निवेदन सादर केले ज्यामध्ये असे आढळून आले की (1) कंपन्यांच्या प्रतिनिधींनी आणि दलाल आणि एजंटद्वारे केलेल्या रुपये ९,३७,९९९/- एवढ्या विक्रीमुळे ब्रिटिश भारतात उपार्जित आणि उत्पन्न झालेल्या नफ्यातील 15 टक्के भागाचे वाटप करणे न्याय्य आणि रास्त होते आणि (2) ब्रिटिश भारतीय व्यापारी आणि/किंवा त्यांच्या दलालांना त्यांच्या इंदूर दौऱ्यादरम्यान केलेल्या रुपये ५,४२,१४०/- एवढ्या विक्रीच्या संदर्भात 7 टक्के नफा ब्रिटिश भारतात उपार्जित आणि निर्माण झाला असे म्हटले जाऊ शकते. नफा हा उलाढालीच्या 31.12 टक्के असल्याचे आढळून आल्याने, उलाढालीच्या संदर्भात नफा रु. 9,37,919/- ची गणना 4 टक्के (म्हणजे 31.12 टक्क्याच्या 15 टक्के) दराने केली गेली जी रु. 42, 200/- एवढी होती. त्याचप्रमाणे रुपये 5,42,140/- @च्या उलाढालीच्या संदर्भात 2 १/४ टक्के (31.12 टक्क्याच्या 7 १/२ टक्के) दराने नफा रु. 12,200/- एवढा होता. न्यायाधिकरणानुसार, 1942-43 या वर्षाचा एकूण नफा रु. 54, 400 (रु. 42, 200 + 12.200) एवढा होता .

अपील स्वीकारत, न्यायालयाने

असा निर्णय दिला : (1) चार श्रेणींमधील विक्रीच्या किती प्रमाणात नफा ब्रिटिश भारतात उपार्जित किंवा उत्पन्न झाले हा प्रश्न या प्रकरणाच्या परिस्थितीवर अवलंबून आहे . काही वैधानिक किंवा इतर निश्चित सूत्रांच्या अभावी प्रमाणाच्या प्रश्नावरील कोणताही निष्कर्ष अंदाज ह्या घटकाचा समावेश असतो . प्रयत्न केल्याने फक्त अंदाज ह्या घटकाचा समावेश असतो . प्रयत्न केल्याने फक्त अंदाज बांधू शकतो आणि स्वाभाविकतः या प्रकरणात खूप अचूकता आणि नेमकेपणा असू शकत नाही. जोपर्यंत न्यायाधिकरणाने निश्चित केलेले प्रमाण संबंधित वस्तुस्थितीवर आधारित आहे तोपर्यंत त्यात व्यत्यय आणू नये. [716C-D]

(२) सद्य प्रकरणात, ब्रिटिश भारतात मुल्यांकन वर्ष 1942-43 साठी करपात्र-अपीलकर्त्याला जो नफा झाला आणि जमा झाला तो रु. 54, 400/- एवढा होता.

ब्रिटिश भारतात उपार्जित किंवा उत्पन्न झालेला (अ) आणि (ब) या श्रेणींमधील विक्रीच्या नफ्यातील 15 टक्के भाग आणि (क) आणि (ड) या श्रेणींमधील विक्रीच्या नफ्यातील 7 १/२ टक्के भागाचे वाटप करणे न्याय्य आणि रास्त आहे.

[716 डी-ई) दिवाणी अपिलीय अधिकारिता : दिवाणी अपील क्रमांक 1062-1066 / १९७० (एनटी).

1961 च्या आयकर संदर्भ क्रमांक 5 मधील मुंबई उच्च न्यायालयाने 31 जानेवारी/1 फेब्रुवारी 1968 रोजी पारित केलेल्या निकाल आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यासाठी : एस. टी. देसाई, ए. के. वर्मा (श्रीमती) आणि जे. बी. दादाचंजी.

उत्तरवादींसाठी : बी. सेन आणि एस. पी. नायर.

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय न्यायमूर्ती खन्ना यांनी पारित केला . हा न्यायनिर्णय भारतीय आयकर कायदा, 1922 च्या कलम 66 (1) च्या संदर्भातून उद्धवलेल्या करपात्र अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून दाखल केलेल्या पाच दिवाणी अपील क्रमांक 1062 ते 1066 चा निपटारा करेल.

करपात्र अपीलकर्ता, हुकुम चंद मिल्स लिमिटेड, इंदूर ही एक सार्वजनिक मर्यादित कंपनी आहे. त्यांच्या मालकीची इंदूर येथे एक कापड गिरणी आहे आणि ती कापड निर्मिती आणि विक्रीचा व्यवसाय चालवते. या अपीलांना एक दीर्घ इतिहास आहे आणि ती 1941,1942,1944,1945 आणि 1946 या कॅलेंडर वर्षांमधील अपीलकर्त्याच्या मिळकतीशी संबंधित आहेत, ज्यासाठी संबंधित मूल्यांकन वर्षे 1942-43,1943-44,1945-46,1946-47 आणि 1947-48 हि होती. त्या वर्षात करपात्र कंपनी तत्कालीन ब्रिटिश भारतातील व्यापाऱ्यांना कापडांची विक्री करते. त्या विक्री व्यवहारांमधून मिळणाऱ्या मिळकतीचा कोणता भाग ब्रिटिश भारतात उपार्जित झाला किंवा उत्पन्न झाला , हा प्रश्न विचारार्थ उभा राहिला. प्रत्येक अपीलात समाविष्ट असलेले कायद्याचे प्रश्न एकसारखे असल्याने, केवळ मूल्यांकन वर्ष 1942-43 शी संबंधित तथ्ये विचारात घेतली गेली. त्या वर्षी आयकर अधिकाऱ्याच्या निष्कर्षानुसार ब्रिटिश भारतात करपात्र कंपनीने विकलेल्या कापडांची एकूण किंमत रु. 14,80,059/- एवढी होती. या रकमेमध्ये खालील चार श्रेणी समाविष्ट होत्या.

(a) ब्रिटिश भारतातील कंपनीच्या प्रतिनिधींनी व्यवसायाच्या अनुषंगाने केलेली विक्री, ज्याचे कलाम (३) म्हणून देखील वर्णन केले आहे. रु 6,46,028

(b) ब्रिटिश भारतातील दलाल आणि एजंटच्या माध्यमातून ब्रिटिश भारतीय व्यापाऱ्यांना केलेली विक्री, ज्याचे कलाम (४) म्हणूनही वर्णन केले जाते . रु. 2,91,891/-

(c) ब्रिटीश भारतीय व्यापारी आणि दलालांना त्यांच्या इंदूर दौऱ्यादरम्यान केलेली विक्री, ज्याचे वर्णन कलम (५) म्हणूनही देखील केले जाते रु. 2,86,224/-

(d) ब्रिटीश भारतीय व्यापाऱ्यांना त्यांच्या स्वतःच्या किंवा त्यांच्या दलालाच्या इंदूर भेटीच्या वेळी केलेली विक्री, त्याचे वर्णन कलम (9) म्हणूनही केले जाते. रु. 2,55,916/-

एकूण रु. 14,80,059/-

या विक्रीतून मिळणारा नफा 31.12 टक्के इतका होता, जो रु. 4,60,560/- एवढा होता. अपीलीय सहाय्यक आयुक्तांनी ब्रिटिश भारतात केलेल्या कामकाजाशी संबंधित नफा रु. 4,60,560/- याच्या एक तृतीयांश (१/३) असल्याचे ठरवले होते. म्हणजे रु. 1,53,520/-.

असे करताना, अपीलीय सहाय्यक आयुक्तांनी भारतीय आयकर नियमांच्या १९२२, नियम ३३ प्रमाणे अंमलबजावणी केली. आपल्याला आयकर अधिकाऱ्याचा निष्कर्ष सांगण्याची गरज नाही. न्यायाधिकरणाने अपीलीय सहाय्यक आयुक्तांशी मोठ्या प्रमाणात सहमती दर्शवली. करपात्र कंपनीच्या सांगण्यावरून पुढील दोन प्रश्न इतर गोष्टींबरोबरच उच्च न्यायालयाकडे पाठवण्यात आले:

(2) तथ्यांनुसार आणि अर्जदारांच्या खटल्याच्या परिस्थितीत, न्यायाधिकरणाने असे मत मांडण्यात योग्य घेतली होती की रु. 14,80,059/- लाख रुपयांच्या विक्रीच्या संदर्भात नियम 33 लागू करून नफा योग्यरित्या निर्धारित केला गेला होता आणि अशा प्रकारे निर्धारित केलेल्या नफ्यातील एक तृतीयांश नफा ब्रिटिश भारतात उपार्जित होतो किंवा उत्पन्न होतो असे म्हटले जाऊ शकते?

(3) तथ्यांच्या आधारे आणि अर्जदारांच्या खटल्याच्या परिस्थितीनुसार , नियम 33 लागू करून मूल्यांकन आदेशातील 3,4,5 आणि 9 मुद्द्यांखाली गटबद्ध केलेल्या विक्रीवर निर्धारित केलेल्या नफ्याचा प्रमाणबद्ध भाग आयकर मूल्यांकन करण्यायोग्य होता असे न्यायाधिकरणाने ठरवणे योग्य होते का? उच्च न्यायालयाने प्रश्न क्रमांक (3) चे उत्तर करपात्र व्यक्तीच्या बाजूने दिले. प्रश्न क्रमांक (3) वरील निकाल लक्षात घेता, उच्च न्यायालयाने प्रश्न क्रमांक (2) चे उत्तर दिले नाही. त्यानंतर आयकर आयुक्तांनी या न्यायालयात अपील दाखल केले आणि या न्यायालयाचा निर्णय 67 आय. टी. आर. 79 = [1968] (1) एस. सी. आर. 47 मध्ये नोंदवला गेला. या न्यायालयाने असे मत मांडले की प्रश्न क्रमांक (3) चे उत्तर नकारात्मक असावे कारण मालाची मालमत्ता ब्रिटिश भारतातील खरेदीदाराकडे गेली आणि या विक्रीच्या नफ्याचा प्रमाणबद्ध भाग ब्रिटिश भारतात उपार्जित झाला आणि म्हणून ती मालमत्ता भारतीय आयकरा नुसार मूल्यांकन करण्यायोग्य होती . कायद्याच्या अनुषंगाने प्रश्न क्रमांक (2) चे उत्तर देण्यासाठी प्रकरण उच्च न्यायालयाकडे परत पाठवण्यात आले होते. प्रकरण परत आल्यावर उच्च न्यायालयाने असे म्हटले की नियम 33 लागू करून नफा योग्यपद्धतीने निर्धारित केला होता आणि अशा प्रकारे निर्धारित केलेल्या नफ्यातील एक तृतीयांश भाग ब्रिटिश भारतात उपार्जित किंवा उत्पन्न झाला असे म्हटले जाऊ शकते. जेव्हा हे प्रकरण या न्यायालयासमोर अपीलाच्या स्वरूपात आले, तेव्हा असे आढळून आले की उच्च न्यायालयाने प्रश्न क्रमांक (2) च्या उत्तर देण्यासाठी संबंधित परिस्थिती विचारात घेतली नव्हती. दोन्ही पक्षांच्या वकिलांनी असेही म्हटले होते की, खटल्यातील तथ्यांना नियम 33 लागू होत नाही. त्यानुसार या न्यायालयाने अपील न्यायाधिकरणाला या न्यायालयात या प्रकरणाचे पुरवणी निवेदन सादर करण्याचे निर्देश दिले. या प्रकरणाचे पुरवणी निवेदन आता प्राप्त झाले आहे. न्यायाधिकरणाला असे आढळले की (ए) आणि (बी) या श्रेणींमधील रु. 9,37,919,- एवढ्या विक्रीच्या संदर्भात ब्रिटिश भारतात उपार्जित झालेल्या आणि उत्पन्न झालेल्या नफ्याच्या

15 टक्के भागाचे वाटप करणे न्याय्य आणि रास्त होते. (सी) आणि (डी) या श्रेणींमधील एकूण रु. 5,42,140/- एवढ्या विक्रीबाबत न्यायाधिकरणाने असे ग्राह्य धरले की 7 १/२ टक्के नफा ब्रिटिश भारतात उपार्जित आणि उत्पन्न झाला असे म्हटले जाऊ शकते. नफा हा उलाढालीच्या 31.12 टक्के असल्याचे आढळून आल्याने, श्रेणी (ए) आणि (बी) मधील रु. 9,37,919/- च्या उलाढालीच्या संदर्भात नफा 4 १/२ टक्के (म्हणजे 31.12 टक्केच्या 15 टक्के) दराने गणण्यात आला . ब्रिटिश भारतात त्या अनुषंगाने नफा रु. 42, 200/- एवढा गणण्यात आला. ब्रिटिश भारतात विक्रीची एकूण उलाढाल रु . 5,42,140 24/- च्या अनुषंगाने ज्यात (सी) आणि (डी) श्रेणी समाविष्ट आहे उपार्जित आणि उत्पन्न झालेला नफा २ १/२ टक्के (31.12 टक्केच्या 7 टक्के) दराने रु. १२,२००/- एवढा असल्याचे निदर्शनास आले आहे. अशा प्रकारे मूल्यांकन वर्ष 1942-43 मध्ये करपात्र कंपनीला ब्रिटिश भारतात उपार्जित किंवा उत्पन्न होणार एकूण नफा रु. ५४,४००/- एवढा गणण्यात आला आहे . न्यायाधिकरणाचा वरील निष्कर्ष या प्रकरणातील तथ्यांचा विचार करून काढण्यात आला आहे. विविध श्रेणींमधील विक्रीच्या संदर्भातील कार्यपद्धती न्यायाधिकरणाला खालीलप्रमाणे आढळून आली:

(ए) रु. ६,४६,०२८/- एवढी विक्री

(1) मुंबईतील करदात्याचे पगारदार प्रतिनिधी, करपात्र व्यक्ति वतीने, ब्रिटिश भारतातील व्यापाऱ्यांशी विक्री करू शकतात.

(2) ब्रिटिश भारतीय व्यापाऱ्यांनी हे आदेश इंदूर येथील करपात्र कंपनीला पाठवले होते.

(3) करपात्र व्यक्ति इंदूर येथे आदेश स्वीकारले, करार तयार केले आणि इंदूर येथे त्यावर स्वाक्ष्या केल्या आणि ते ब्रिटिश भारतातील ग्राहकांना पाठवले.

(4) ग्राहकांनी ब्रिटिश भारतात करारांवर स्वाक्ष्या केल्या.

(5) कंत्राटांच्या अनुषंगाने फॉर्मवर स्वाक्ष्या करण्यात आल्या होत्या.

(vi) करारांवर ब्रिटिश भारतीय शिक्के होते.

रु .2,91,891/- एवढी विक्री

(1) स्वतंत्र दलाल म्हणून वर्णन केलेल्या ब्रिटीश भारतातील दलालांनी, प्रस्ताव इंदूर येथील कंपनीला पाठवले.

(2) दलालांच्या स्वतःच्या फॉर्मवर कंपनीला प्रस्ताव देण्यात आले होते.

3) दलालांना करपात्र कंपनीने नियुक्त केले नव्हते आणि दलालांनी त्यांच्या व्यवसायाच्या सामान्य प्रक्रियेत अशा मागण्या केल्या होत्या.

(4) ग्राहकांनी ब्रिटीश भारतात करारांवर स्वाक्ष्या केल्या.

(सी) रु. २,८६,२२४/- एवढी विक्री.

(1) ही विक्री ब्रिटिश भारतीय व्यापाऱ्यांना करण्यात आली होती जे वाटाघाटी करण्यासाठी आणि ऑर्डर देण्यासाठी इंदूरला गेले होते.

(2) आदेश इंदूर येथे स्वीकारले गेले.

(3) करारांवर ब्रिटिश भारतीय शिक्के होते.

(4) ग्राहकांनी ब्रिटीश भारतात करारांवर स्वाक्ष्या केल्या.

(डी) रु. 2,55,916/- एवढी विक्री

(1) ही विक्री ब्रिटीश भारतीय व्यापाऱ्यांना त्यांच्या किंवा त्यांच्या दलालांच्या इंदूरच्या वैयक्तिक भेटीवर करण्यात आली होती.

(2) प्रस्ताव थेट इंदूर येथे घेण्यात आले होते.

(3) अशा विक्रीसाठी करार येथे आधी सांगितल्या प्रमाणे करण्यात आले होते.

न्यायाधिकरणाने असाही निष्कर्ष काढला की करपात्र कंपनीने ब्रिटिश भारतात एक संस्था ठेवली होती, त्या संस्थेला ब्रिटिश भारतीय व्यापारी, दलालांच्या निदर्शनास करपात्र कंपनीने उत्पादित केलेल्या वस्तूंचा वापर सार्वजनिक करण्यात रस होता आणि या गटांमध्ये विक्रीसाठीचे मूळ काम ब्रिटिश भारतात करण्यात आले होते.

करपात्र अपीलकर्त्याच्या वतीने किंवा महसूल उत्तरवादीच्या वतीने न्यायाधिकरणाच्या प्रकरणात पुरवणी निवेदनात दिलेल्या निकालावर हल्ला करण्यासाठी काहीही विनंती करण्यात आलेली नाही. प्रश्न असा आहे की (ए) (बी) (सी) आणि (डी) श्रेणीनुसार ब्रिटिश भारतात उपार्जित किंवा उत्पन्न झालेले विक्रीच्या नफ्याचे प्रमाण किती आहे ? हे मूलतः खटल्याच्या परिस्थितीनुसार एक तथ्य आहे .काही वैधानिक किंवा इतर निश्चित सूत्रांच्या अनुपस्थितीत, प्रमाण प्रश्नावरील कोणत्याही निष्कर्षात अनुमान काढण्याचे काही घटक समाविष्ट असतात. प्रयत्न केल्याने केवळ अंदाज असू शकतो आणि स्वाभाविकतः या प्रकरणात मोठी अचूकता आणि अचूकता असू शकत नाही. जोपर्यंत न्यायाधिकरणाने निश्चित केलेले प्रमाण संबंधित वस्तुस्थितीवर आधारित आहे, तोपर्यंत त्यात व्यत्यय आणू नये.

त्यानुसार आम्ही अपील स्वीकारतो, उच्च न्यायालयाने प्रश्न क्रमांक (2) ला दिलेले उत्तर मुक्त करतो आणि असे मानतो की ब्रिटिश भारतात करपात्र अप्पेलकर्त्याला मूल्यांकन वर्ष १९४२-४३ मध्ये जो नफा झाला आणि जमा झाला तो रु. ५४,४००/- एवढा होता. आम्ही असेही मानतो की श्रेणी (ए) आणि (बी) च्या विक्रीच्या नफ्यातील 15 टक्के भागाचे वाटप करणे ब्रिटिश भारतात उपार्जित असल्याने आणि श्रेणी (सी) आणि (डी) च्या विक्रीच्या नफ्यातील 7 १/२

टक्के भागाचे वाटप करणे ब्रिटिश भारतात उपार्जित झाला असल्याने न्याय्य आणि रास्त आहे.
प्रकरणातील पक्ष त्यांचा स्वतःचा खर्च उचलतील.

अपीलांना परवानगी देण्यात आली.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X